

SAUGOMŲ TERITORIJŲ RAIDA LIETUVOJE IR PASAULYJE: LYGINAMOJI ANALIZĖ

Greta VALANTIEJŪTĖ, Vytauto Didžiojo universiteto Žemės ūkio akademija, Bioekonomikos plėtros fakultetas, el. paštas: greta.valantiejuute@vdu.lt

Santrauka

Šiame straipsnyje nagrinėjama saugomų teritorijų raida pasaulyje ir Lietuvoje. Studijuojant mokslinę literatūrą, aplinkosaugos teisės aktus, kitus dokumentus buvo sudaryta saugomų teritorijų raidos svarbiausių įvykių chronologinė lentelė, taip pat nubrėžta Lietuvos saugomų teritorijų laikmečių schema, iliustruojanti, kaip formavosi ir keitėsi saugomų teritorijų samprata Lietuvoje. Tyrimo eigoje išskirta, kad saugomų teritorijų sistema nespėja vystytis su kylančiais aplinkosauginiais reikalavimais. Tūkstantmečius egzistavusi draudimo politika siekiant naudoti didikams, sauganti jų medžioklės plotus, yra giliai įsisenėjusi saugomų teritorijų tradicijoje, tačiau paskutinį šimtmetį situacija keitėsi ir aplinkosauga tampa integralesnė, visuomeniškesnė. Nepaisant to, poreikis saugoti gamtinius išteklius auga greičiau nei spėjamos steigti naujos saugomos teritorijos. Įvertinus reikšmingą saugomų teritorijų kūrimo įtaką ir regionų vystymuisi, daromos išvados, kad būtina adaptuoti įtraukiant vis daugiau suinteresuotųjų šalių į saugomų teritorijų valdymą, formuojant integruotą bendruomeninę aplinkosaugą.

Reikšminiai žodžiai: Saugomos teritorijos, raida, regionai, biologinė įvairovė, kraštovaizdis, aplinkosauga, šventvietės.

Įvadas

XXI amžiuje kiekviena sritis, ar tai būtų mokslas, inžinerija, menas, verslas, sveikata, maisto produkcija ar kita, yra susijusi su aplinkosauga. Rašomos konvencijos, kuriamos strategijos, kurios integruoja aplinkos išsaugojimo tikslus į kiekvieną mūsų gyvenimo sritį. Susiduriant su vis kompleksiškesnėmis aplinkosaugos problemomis, būtina ieškoti ir kompleksinių apsaugos priemonių. Pagrindinių aplinkosauginių priemonių, tokių kaip Europos Sąjungos (ES) paukščių ir buveinių direktyvos (79/409/EEC ir 92/43/EEC), Natura 2000 tinklas, įgyvendinimu visoje Europoje rūpinasi Saugomos teritorijos. Saugomos teritorijos – sistema, apimanti gamtiškai vertingiausias ir pažeidžiamiausias teritorijas Lietuvoje bei visame pasaulyje. Dažniausiai tai yra vienintelės teisiškai apsaugotos rūšių buveinės, kurių išlikimas priklauso tik nuo efektyvaus šių teritorijų valdymo (Hoffmann ir kt., 2018). Saugomų teritorijų ištakos siekia keletą tūkstantmečių atgal, kai jų paskirtis buvo sakralinė, siekianti lokaliai apsaugoti šventas vietas, o dabar tai tampa sistema, integruota į tarptautinius susitarimus, teisės aktus. Per ilgą laiką keitėsi ne tik Saugomų teritorijų plotai, jų paskirtis, globalumas, bet ir svarba regionų vystymuisi. Ypač Europos periferiniuose, kaimiškuosiuose regionuose, kur vyrauja didelis ekonominis ir socio-kultūrinis atotrūkis, saugomos teritorijos tampa svarbus įrankis regiono gyvybingumui. Pasak Mose (2007), įvyko paradigmos pokytis nuo požiūrio į gamtą kaip į saugomą statišką objektą, iki naujo suvokimo, kad aplinkos apsauga ir jos vystymas yra integralu ir tai saugomas teritorijas verčia į gyvybingus kraštovaizdžius. Suvokiant jų prasmę ne tik biologinės įvairovės išsaugojimo, bet ir kaimiškųjų regionų vystymosi kontekste, būtina efektyvinti šių teritorijų valdymą, o tam, kad būtų galima užtikrinti efektyvų saugomų teritorijų valdymą, vertinga suprasti jų raidą.

Tyrimo tikslas – ištirti saugomų teritorijų raidą Lietuvoje ir pasaulyje bei įvertinti jos įtaką regionų vystymuisi.

Išsikeltam tikslui pasiekti sprendžiami šie **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti saugomų teritorijų istorinę raidą Lietuvoje ir pasaulyje.
2. Įvertinti saugomų teritorijų raidos įtaką kaimiškųjų regionų vystymosi kontekste.

Tyrimo objektas – saugomų teritorijų raida.

Tyrimo metodai – mokslinės literatūros, teisės aktų, aplinkosaugą reglamentuojančių dokumentų analizė, surinktų duomenų sintezė.

Saugomų teritorijų istorinė raida

Pasaulyje. Rašytiniuose šaltiniuose išlikę įrodymai, kad saugomų teritorijų samprata gyvuoja jau keletą tūkstančių metų. IV a. pr. Kr. graikų filosofas Platonas viešai prašė miško ant Peloponeso pusiasalio šlaito atgaivinimo ir apsaugos (Jones-Walters, Čivic, 2013). Tai parodo jau prieš mūsų erą gyvavusį suvokimą, kad gamta turi būti saugoma žmogaus. Gamtiniai išteklių būdavo neatsiejama išgyvenimo sąlyga teritoriniame vienete, todėl ir teritorijos vystymasis tiesiogiai priklausydavo nuo vietos gyventojų sugebėjimo jais rūpintis. Taip saugomos teritorijos kūrėsi kelis tūkstančius metų ir šiame skyriuje apžvelgiama istorinė seka, kaip jos formavosi iki šių dienų.

Nuo XXI a. dažniausiai vartojamas saugomų teritorijų apibrėžimas – aiškiai geografiškai apibrėžta erdvė, pripažinta, legali ir tvarkoma teisiškai nustatytais arba kitokiomis veiksmingomis priemonėmis ilgalaikiai gamtos apsaugai, susijusiai su ekosistemų teikiama paslaugomis ir kultūrinėmis vertybėmis, pasiekti (IUCN, 2010). Ši apibrėžtis toli gražu neatspindi šių vietovių prigimtinės paskirties. Saugomų teritorijų ištakomis laikomos šventos vietos, kur būdavo ribojamas žmonių lankymasis. Jos siejamos su įvairiomis apeigomis, kurios buvo skelbiamos pagal ten gyvenančių genčių papročius. Griežtai saugomi, riboto lankymo buvo ir valdovų medžioklės plotai, kurie būdavo

paskelbiami įvairiais pačių valdovų surašytais dekretais. Nors šios teritorijos nebeatitinka šiuolaikinės saugomų teritorijų sampratos, yra traktuojamos kaip mūsiškių saugomų teritorijų pirmtakės (IUCN, 2010; Mierauskas, 2012).

Pasaulyje pirmieji saugomi parkai buvo steigiami Persijoje, kiek vėliau – Romos imperijoje, Indijoje. Europoje saugomas teritorijas pradėta steigti maždaug prieš 1000 metų. Didžiąja dalimi saugomi plotai buvo skirti apsaugoti karalių medžioklės ir gamtinių išteklių plotus.

Šiuolaikinių saugomų teritorijų pradžia laikoma XIX a. antroji pusė. Esminis skirtumas nuo prieš tai vyravusių saugomų didikų medžioklės plotų, kad teritorijos buvo steigiamos visuotinai teisėtai išrinktų valstybių politinių ar vykdomųjų institucijų (parlamentų, vyriausybių ir pan.) teisės aktais. Pirmasis toks parkas pasaulyje – Jeloustono nacionalinis parkas, įkurtas 1872 m., JAV. Kuriant Jeloustono nacionalinį parką buvo tikima, kad laukinė gamta turi vystytis be žmogaus poveikio, todėl buvo išskeldinami vietos gyventojai. Pirmieji nacionaliniai parkai vadovavosi tokiu pačiu požiūriu, todėl dažniausiai būdavo steigiami negyvenamose teritorijose. Kaip pažymima Mierausko monografijoje (2012), Lotynų Amerikoje ir Afrikoje kuriant saugomas teritorijas apie 85 % vietos gyventojų buvo išskeldinti: pasisavinamas vietos genčių turtas, naikinamos šventos vietos, perkeliama kaimai. Tokia praktika buvo plačiai taikoma kolonijinių valstybių.

Europoje pirmieji nacionaliniai parkai kūrėsi apie 1920–1940 m. Pradinė šių parkų paskirtis buvo išsaugoti išskirtinius kraštovaizdžio elementus, rekreacines zonas, ir tik vėliau (apie XX a. 4 dešimtmetį) imta steigti saugomas teritorijas biologinės įvairovės apsaugai. Kaip teigia Pasaulinė gamtos apsaugos organizacija (2010), skirtingi regionai taip pat turėjo skirtingus saugomų teritorijų steigimo prioritetus. Pavyzdžiui, Šiaurės Amerikoje ir Europoje buvo kuriamos saugomos teritorijos, siekiant išsaugoti įspūdingą, išskirtinį kraštovaizdį. Pietų Amerikoje opesnės išgyvenimo sąlygos, todėl saugomų teritorijų prioritetas – dirvožemio apsauga nuo erozijos ir gėlo vandens tausojimas, o Afrikoje – laukinių gyvūnų apsauga (Safari parkai). Aktyviausiai saugomas teritorijas steigti pradėta per pastaruosius 50 metų, tai siejama su GDP *per capita* ir demokratijos augimu (McDonald, Boucher, 2011), tarptautinių konvencijų, direktyvų atsiradimu (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Saugomų teritorijų raidos įvykiai

Table 1. Development events of protected areas

Metai Years	Įvykis Event	Svarba Importance	Šaltinis Source
IV a. per. Kr. 4th century BC	Šventvietės Peloponeso pusiasalio miškai/ Sacred places, Forests of Attic Peninsula	Vienas pirmųjų rašytinių šaltinių, viešas Platono prašymas apsaugoti ir atgaivinti Peloponeso pusiasalio miškus./ <i>One of the first written source of public effort by Plato, to protect and restore forests of the Attic Peninsula.</i>	Jones-Walters L, Čivic K, 2013
1529 m.	Lietuvos statutas/ Lithuanian statute	Statute apibrėžti saugomi valdančiųjų kunigaikščių medžioklės plotai, su tikslu išsaugoti išteklius didikams, teritorijos turtingos gamtiniais ištekliais. Reglamentuojamas išteklių naudojimas (IX skyriuje „Apie medžioklės plotus, girias, avilių medžius, ežerus, bebrynus, apynynus ir sakalų lizdus“)./ <i>Statute defined the protected hunting grounds of the Grand Dukes, with the purpose to save it for the Greats, territories enriched with natural resources. The use of nature resource was reglamented.</i>	P. Mierauskas, 2012; R. Baškytė ir kt., 2019
1791 m.	šv. Vincento, Indija / st. Vinsent island, India	Pirmoji aplinkosaugos požiūriu saugoma apibrėžta teritorija pasaulyje. Gali būti laikoma pirmoji užomina saugomų teritorijų sistemos, kai konkrečiai teritorija saugoma aplinkosauginiais tikslais./ <i>The first area discribed and protected for the purpose of nature conservation. Might be considered as the early form of protected areas system.</i>	P. Mierauskas, 2012
1872 m.	Jeloustonas, JAV/ Yellowstone, USA	Pirmasis nacionalinis parkas pasaulyje, atitinkantis dabartinius saugomų teritorijų standartus. Buvo manyta, kad žmogaus veikla saugomose teritorijose turi būti pilnai draudžiama, todėl kuriant parką buvo iškelti vietos gyventojai. Pagrindinis bruožas Jeloustoną praverčiantis pirmąja šiuolaikiška saugoma teritorija pasaulyje – visuotinai išrinktos ir teisėtos valstybinės institucijos priimtais teisės aktais įsteigta bei teritorijai valdyti suformuota administracija./ <i>The first national park worldwide, correlating to nowadays protected areas standards. It was believed that human habitat should be prohibited in protected areas, therefor native tribes were dislocated from the area. The main criteria making Yellowstone into the first modern protected area in the World – publicly elected and by legal state institution law developed administration to manage the territory.</i>	P. Mierauskas, 2012
1937 m.	Žuvinto rezervatas/ Žuvintas nature reserve	Pirmoji saugoma teritorija Lietuvoje atitinkanti dabartinius saugomų teritorijų kriterijus. Derinami aplinkos apsaugos ir pažinimo tikslai, leidžiamas lankymas pažintiniais tikslais su palyda./ <i>The first protected area in Lithuania, correlating to nowadays criteria of protected areas. Nature protection and observation objectives come together, visiting of the area is allowed on educational purposes with specialist.</i>	P. Mierauskas, 2012; R. Baškytė ir kt., 2019
1959 m.	LR Gamtos apsaugos įstatymas/ LR Law on nature protection	Šiuo įstatymu buvo išskirtos saugomų teritorijų kategorijos Lietuvoje, prioritetas teikiamas biologinės įvairovės ir kraštovaizdžio apsaugai./ <i>By this law protected areas in Lithuania were categorized, prioritizing biological diversity and landscape protection.</i>	R. Baškytė ir kt., 2019
1972 m.	Pasaulio paveldo konvencija/ World heritage convention	Sutartis, kurios pagrindinis tikslas yra gamtos ir kultūros vertybių išsaugojimas. Joje buvo nustatyti Pasaulio paveldo objektai. Lietuvoje įsigaliojo 1992/ <i>The Agreement, purpose of which is protection of natural and cultural heritage. The World heritage objects were listed. Came into force in Lithuania in 1992</i>	Pasaulio paveldo konvencija, 1972/ World heritage convention, 1972

1975 m.	Ramsaro konvencija / <i>Ramsar convention</i>	Tarptautinė konvencija sauganti vertingiausias pelkių ir šlapynių plotus. Lietuva konvenciją ratifikavo 1993 m./ <i>International convention on protection of wetlands. Ratified by Lithuania in 1993.</i>	Ramsaro konvencija, 1975/ <i>Ramsar convention, 1975</i>
1978 m.	IUCN komunikatas/ <i>IUCN communique</i>	Tarptautinė gamtos apsaugos organizacija išskyrė dešimties tvarkymo kategorijų sistemą, leidžiančią suprantamiau klasifikuoti saugomas teritorijas visame pasaulyje. Ši sistema naudojama iki šių dienų. Pirmą sykį šiuo komunikatu buvo įvardinti ir tarptautiniai saugomų teritorijų tvarkymo uždaviniai./ <i>International Union for Conservation of Nature adjusted 10 categories system, allowing to classify protected areas globally easier. This classification system is used till nowadays. For the first time international objectives of protected areas management were raised.</i>	Tarptautinė gamtos apsaugos organizacija, 2010/ <i>International Union for Conservation of Nature, 2010</i>
1992 m.	Biologinės įvairovės konvencija/ <i>Convention on Biological diversity</i>	Pagrindiniai konvencijos tikslai: biologinės įvairovės išsaugojimas, tvarus išteklių naudojimas, sąžiningas naudos pasidalinimas naudojantis gamtiniais ištekliais. Ratifikuota visų ES narių šalių./ <i>The main objectives of the convention: protection of biological diversity, sustainable use of nature resources, conscientious sharing of benefits gained from natural resources. Ratified by all EU member states.</i>	Biologinės įvairovės konvencija, 1992/ <i>CBD, 1992</i>
1992 m.	Natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos direktyva/ <i>Directive on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora</i>	Pirmoji Direktyva sauganti svarbias rūšis ir buveines Europos sąjungos mastu, su tvarkymo rekomendacijomis. Privaloma visoms ES šalims narėms. Jos pagrindu buvo įkurtas Natura 2000 tinklas vienijantis saugomas teritorijas visoje Europoje./ <i>The first directive protecting vulnerable species and habitats in EU with management guidelines. Obligatory to all EU member states. Natura 2000 network of protected areas across Europe was created in accordance with this Directive.</i>	Tarybos Direktyva 92/43/EEB, 1992/ <i>Council Directive 92/43/EEB, 1992</i>
1993 m.	Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas/ <i>Lithuanian Republic Law of Protected areas</i>	Pirmasis įstatymų leidinys Lietuvoje reglamentuojantis Lietuvos saugomų teritorijų direktyvą, bei saugomų teritorijų apsaugą. Kartu su LR Aplinkos apsaugos įstatymu (1992), LR miškų įstatymu (1994), LR Žemės įstatymu (1994) reglamentuoja aplinkosauginę veiklą saugomose teritorijose Lietuvoje./ <i>The first law on Protected areas of Lithuania reglamenting protected areas.</i>	LR saugomų teritorijų įstatymas, 1993/ <i>Lithuanian Republic Law on Protected areas, 1993</i>
2020 05 20	EU bioįvairovės strategija 2030/ <i>EU biodiversity strategy for 2030</i>	Biologinės įvairovės konvencijos (1992) pagrindu išleista strategija, kuri numato konkretesnius biologinės įvairovės išsaugojimo terminus, priemones (papildomus reglamentavimus), bei įdiegiami du internetiniai įrankiai strategijos įgyvendinimo stebėsenai./ <i>Under the Convention on Biological diversity (1992) established strategy, with precise timeline on nature conservation, methods (additional regulations), also implemented two online tools track progress in implementing the strategy.</i>	EU bioįvairovės strategija, 2020/ <i>EU biodiversity strategy, 2020</i>

Nuo XXI a. požiūris į saugomas teritorijas pradėjo keistis, siekiant įtraukti į jų vystymą bendruomenes ir daugiau suinteresuotųjų šalių, decentralizuoti valdymą ir integruoti į regioninės plėtros procesus (Mieras, 2012; Jones ir kt., 2020). Moksliniuose straipsniuose aiškiai pastebimas šis paradigmos pokytis, tačiau nuo XX a. pabaigos pati sistema išlieka nepakitusi. XXI a. įvedami tik įvairūs papildomi įstatymai, strategijos (pavyzdžiui, EU bioįvairovės strategija, 2020), kurie iš esmės nedaro reikšmingos įtakos saugomų teritorijų sistemai, o yra tik XX a. konvencijų papildiniai.

Lietuvoje. Saugomų teritorijų raida Lietuvoje taip pat siejama su šventviečių atsiradimu bei didikų medžioklės plotų saugojimu (Mieras, 2012; Baškytė ir kt., 2019; Vaitkevičius, 2023). Lietuvos Statute dar 1529 m. buvo apibrėžti plotai, turtingi gamtinių išteklių, griežtai saugomi valdovų poreikiams patenkinti. Pagal Baškytę ir kt. (2019), Lietuvos saugomų teritorijų raidoje galima išskirti 6 etapus: senąjį baltiškąjį, feodalinį, tarpukario Lietuvos, ankstyvąjį sovietinį, vėlyvąjį sovietinį ir dabartinį. Šie laikotarpiai skirtingi savo funkcijomis, bet glaudžiai susiję su visuomenės raida.

Senojo baltiškojo etapo apraiškos pradėtos tyrinėti ir sisteminti prof. Vykinto Vaitkevičiaus, šiai dienai atskleidžia ypatingą svarbą šventų girių, alkalalnių ir kitų gamtinių objektų Lietuvos valstybingumo raidoje, kai saugomų teritorijų funkcija buvo sakralinė.

Feodaliniame laikotarpyje, XIV a. pabaigoje Lietuvai priėmus krikštą, buvo naikinamos su gamtameldyste sietos baltiškiosios šventvietės, o sakralinius gamtos saugos motyvus keitė vartotojiški interesai. Kazimiero teisyne 1468 m. ir Pirmajame Lietuvos Statute 1529 m. pradedamas reglamentuoti gamtinių išteklių naudojimas. Gamtos apsauga griežtai siejama su nuosavybės teise, įvedant sankcijas (iki mirties baudmės) už reglamentų pažeidimus.

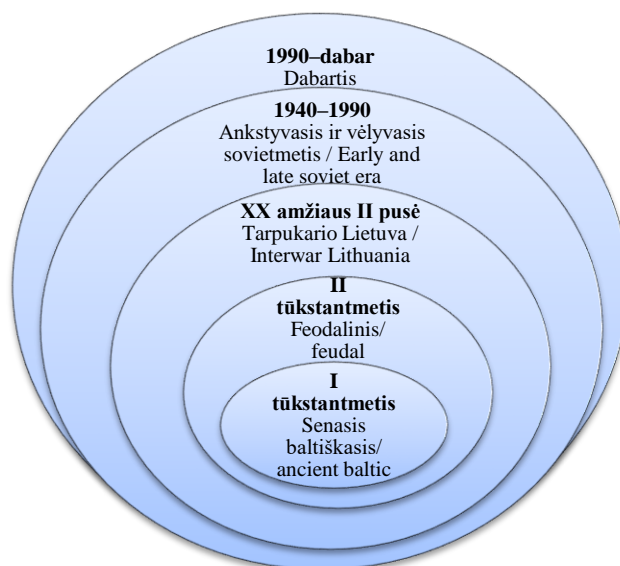
Tarpukario Lietuvoje pradėjo vystytis XX a. būdingos aplinkosaugos idėjos paremtos gamtinės ir kultūrinės įvairovės, retų objektų išsaugojimo būtinumu. 1937 m. prof. T. Ivanausko buvo įkurtas pirmasis šiuolaikinius saugomų teritorijų principus atitinkantis Žuvinto gamtinis rezervatas.

Ankstyvojo sovietmečio etape buvo ieškoma naujų aplinkosaugos ir saugomų teritorijų valdymo formų, kurios buvo stipriai veikiamos Sovietų Sąjungoje vyrujančių tendencijų. 1954 m. dešimčiai metų buvo sukurtas platus medžioklės draustinių tinklas, skirtas atkurti medžioklės ištekliams, kurie buvo nusiaubti karo.

Vėlyvasis sovietmetis laikomas saugomų teritorijų kūrimosi aukso amžiumi. 1959 m. priimtas Gamtos apsaugos įstatymas, kuriame išskirtos pagrindinės saugomų teritorijų kategorijos, apsaugos režimai, suteikiamas prioritetas kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės apsaugai. Šio įstatymo pagrindu 1960 m. įsteigti pirmieji gamtiniai ir kompleksiniai draustiniai. Taip pat šiuo laikotarpiu buvo parengta ypač saugomų Lietuvos teritorijų perspektyvinė schema, kurioje pirmą kartą numatyta Lietuvos saugomų teritorijų tinklo ilgalaikės raidos strategija.

Dabartinis laikotarpis pasižymi vėlyvajame sovietmetyje pradėtų darbų tęstinumu: baigtas kurti Lietuvos nacionalinių parkų tinklas LR (Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. balandžio 23 d. Nutarimu Nr. 1-1244) įsteigiant Kuršių nerijos, Dzūkijos, Žemaitijos ir Trakų istorinį nacionalinius parkus bei Viešvilės gamtinį rezervatą. Vienu teisės aktu (LR Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. rugsėjo 24 d. nutarimu Nr. 1-2913) buvo sukurta Europos standartams prilygstanti 30 regioninių parkų tinklo struktūra. 1993 m. parengtas ir priimtas Saugomų teritorijų įstatymas, kuriuo buvo nustatytos aplinkosaugos organizavimo gairės saugomose Lietuvos teritorijose, integruota gamtos ir kultūros vertybių apsauga.

1 paveikslas iliustruoja saugomų teritorijų sistemos ašį – šventvietes ir tolimesnei plėtrai įtaką darančius istorinius laikotarpius. Pasak Vaitkevičiaus (2023), tik pažinę šventviečių kultūrą, galima giliau suprasti saugomų teritorijų prigimtį ir ten esančių vertybių daugialypumą. Ne veltui teritorijos, šiandien saugančios didžiausią rūšių bioįvairovę pasaulyje (Tylusis slėnis Indijoje, Oelloke Indonezijoje, Togo šventieji miškai ir kt.), yra buvusios senovės šventvietės. Ši sistema per tūkstantmečius pakeitė daug formų, tačiau visos epochos yra viena kitos sudedamoji dalis ir palieka žymų pėdsaką tolimesnei sistemos raidai.

Šaltinis: sudaryta pagal R. Baškytę ir kt. (2019)
Source: according to R. Baškytė et al. (2019)

1 pav. Lietuvos saugomų teritorijų raidos etapai
Fig. 1. Lithuanian protected areas development stages

Saugomų teritorijų dabartis regionų vystymosi kontekste

XXI a. dar sparčiau plečiamas saugomų teritorijų tinklas, mėginant pasiekti Biologinės įvairovės konvencijoje (1992) numatytus tikslus: iki 2020 m. efektyviai saugoti mažiausiai 17 % sausumos ir 10 % jūrų vandenų plotų. 2021 m. duomenimis, tik 8,19 % vandenynų ir 15,3 % sausumos teritorijų yra saugomų teritorijų tinklo dalis (Pasaulio banko duomenys). Akivaizdu, kad plotai auga, tačiau augimo tempas nespėja pasivyti didėjančio poreikio gamtos apsaugai. Vis daugiau mokslininkų kalba apie būtinybę decentralizuoti saugomų teritorijų valdymą apimant daugiau suinteresuotųjų pusių, atsiranda tokios sąvokos kaip integruota bendruomeninė aplinkosauga (Hoffmann ir kt., 2018; Maxwell ir kt., 2020; Jones ir kt., 2020; He, Jiao, 2023). Jones ir kt. (2020) atskleidė, kad saugomų teritorijų kūrimas turi reikšmingą socialinį poveikį Europos gyventojams 7 tirtose kategorijose: gyvenimo gerovės, pragyvenimo šaltinio, vietinės kultūros, žmogaus teisių, socialinių ryšių, socialinės lygybės ir žinių. Tai parodo, kad saugomų teritorijų vystymas nėra tiesiog fizinė teritorijų plėtra, o gali atlikti ir svarbią integruotos vietokūros funkciją. Žinoma, tai negali būti vienos institucijos kompetencija, todėl šio amžiaus saugomų teritorijų iššūkis turėtų būti apjungti kuo daugiau suinteresuotųjų šalių, pritaikant saugomų teritorijų sistemą (nepakitusią nuo XX a.) prie sparčiai kintančios aplinkosaugos paradigmos. Deja, didelė dalis aplinkosauginių programų dar vis keliaklupsčiauja ekonominiams interesams (Maxwell ir kt., 2020).

Išvados

1. Tūkstantmetį saugomos teritorijos kūrėsi kaip riboto lankomumo šventvietės arba griežtai saugomi medžioklės ir gamtinių išteklių plotai skirti didikams, ir tik prieš 150 metų ėmė vystytis aplinkosaugos sistema, skirta biologinei įvairovei bei kraštovaizdžiui apsaugoti, atsižvelgianti į bendruomenių poreikius ir jų suderinamumą su gamtinių išteklių tausojimu. Ne veltui pati sistema tebėra centralizuota vienvaldė, neintegrali, tarnaujanti ekonominiams interesams.

2. Saugomų teritorijų plėtra nespėja užtikrinti efektyvios aplinkos apsaugos, tačiau gali būti galingas vietokūros įrankis, turintis reikšmingą socialinį bei ekonominį poveikį vietos bendruomenėms. Remiantis naujausiais moksliniais tyrimais, siekiant efektyvumo rekomenduotina decentralizuoti saugomų teritorijų sistemą, įtraukiant kuo daugiau suinteresuotųjų į jų valdymą.

Literatūra

1. Baškytė, R., Raščius, G., Kavaliauskas, P., Tukačiauskas T. 2019. *Lietuvos saugomos teritorijos: informacinis leidinys*. VSSST.
2. Biologinės įvairovės konvencija/CBD. 1992. Prieiga per internetą: <https://www.cbd.int> (žiūrėta 2024 03 06)
3. LR saugomų teritorijų įstatymas. 1993. Nr. I-301. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5627/PILhEEimtj>.
4. Pasaulio paveldo konvencija. 1972. Prieiga per internetą: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>
5. Pasaulio banko duomenys. Terrestrial protected areas. Prieiga per internetą: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/Series/ER.LND.PTLD.ZS> (žiūrėta 2024 03 06).
6. Ramsaro konvencija. 1975. Prieiga per internetą: <https://www.ramsar.org/>.
7. Tarptautinė gamtos apsaugos organizacija (IUCN). 2010. 50 Years Working for Protected Areas: a brief history of IUCN World Commission on Protected Areas. Prieiga per internetą: https://www.iucn.org/sites/default/files/import/downloads/history_wcpa_15july_web_version_1.pdf
8. Tarybos Direktyva 92/43/EEB. 1992 05 21. Dėl natūralių buveinių ir laukinės faunos bei floros apsaugos. Prieiga per internet: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A01992L0043-20130701>.
9. Tarybos direktyva 2009/147/EB. 2009 11 30. Dėl laukinių paukščių apsaugos. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0147>.
10. EU bioįvairovės strategija. 2020 05 20. Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. 2030 m. ES biologinės įvairovės strategija Gamtos gražinimas į savo gyvenimą. Prieiga per internet: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020DC0380>.
11. He, S., Jiao, W. 2023. Conservation-compatible livelihoods: An approach to rural development in protected areas of developing countries. *Environmental Development*, Vol. 45, 100797.
12. Hoffmann, S., Beierkuhnlein, C., Field R. et al. 2018. Uniqueness of Protected Areas for Conservation Strategies in the European Union. *Scientific reports*, Vol. 8, 6445. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-24390-3>.
13. Jones, N., Graziano, M., Dimitrakopoulos, P. G. 2020. Social impacts of European Protected Areas and policy recommendations. *Environmental Science & Policy*, Vol. 112, p. 134–140.
14. Jones-Walters, L., Čivić, K. 2013. European protected areas: Past, present and future. *Journal for Nature Conservation*, Vol. 21(2), p. 122–124. <https://doi.org/10.1016/j.jnc.2012.11.006>.
15. Maxwell, S. L., Cazalis, V., Dudley, N., Hoffmann, M., Rodrigues, A. S., Stolton, S., Watson, J. E. 2020. Area-based conservation in the twenty-first century. *Nature*, Vol. 586(7828), p. 217–227.
16. McDonald, R. I., Boucher, T. M. 2011. Global development and the future of the protected area strategy. *Biological Conservation*, Vol. 144(1), p. 383–392.
17. Mose, I. (Ed.). 2007. *Protected Areas and Regional Development in Europe: Towards a New Model for the 21st Century (1st ed.)*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315602639>.
18. Mierauskas, P. 2012. *Saugomų teritorijų politika ir valdymas*: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
19. Vaitkevičius, V. 2023. Baltų šventvietės. Prie Lietuvos saugomų teritorijų ištakų, p.15.

THE DEVELOPMENT OF PROTECTED AREAS IN LITHUANIA AND WORLDWIDE: COMPARATIVE ANALYSIS

Summary

In this article the development of protected areas worldwide and in Lithuania was analysed. By studying scientific literature, environmental laws, other documents the table of chronological events was created, together with a scheme of Lithuanian protected areas development eras, illustrating formation and shift of protected areas paradigm in Lithuania over time. During the research it was clarified, that the system of protected areas does not manage to keep up with rising environment protection requirements. The system of prohibition with the purpose of unilateral benefits for Grand dukes, protecting their hunting grounds, existed for millennia and is deeply rooted in the traditions of protected areas. Nevertheless, the tradition is changing over the last century, making nature protection more integral and social. Despite of that, the need to protect natural resources is raising faster than new protected areas are being created. Evaluating the meaningful influence of protected areas creation in regional development, we come to conclusion that adaptation is necessary involving more interested parties in the management of protected areas, forming integrated communal environmental protection.

Keywords: protected areas, regional, development, biological diversity, landscape, nature conservation, sacred places.